

Н.О. Терентьєва,

доцент кафедри теорії та історії педагогіки
Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидат педагогічних наук, доцент

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: СТАН ДОСЛІДЖЕНОСТІ (ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)

У статті представлено основні тенденції, які знайшли своє відображення у дисертаційних роботах початку ХХІ ст. та з'ясовано стан дослідженості окресленої проблематики.

Ключові слова: тенденції, тенденції розвитку вищої освіти, тенденції розвитку університетської освіти, університетська освіта, вища освіта.

Глобалізоване суспільство на стадії «К», або суспільство, побудоване на знаннях (інтеграція ІКТ з творчим людським потенціалом), характеризується не лише певними ознаками або специфічними характеристиками, що притаманні різним країнам, системам освіти тощо, а й тенденціями, або векторними напрямками розвитку. Університетська освіта як глобальна корпоративна система підготовки висококваліфікованих конкурентоспроможних фахівців, кадрів вищої кваліфікації, світової еліти не обмежується рамками регіону, нації, країни. Тому кожна країна, затверджуючи Національну стратегію розвитку освіти, визначає основні напрями, пріоритети, завдання і механізми реалізації державної політики в галузі освіти, кадрову і соціальну політику, має враховувати світові тенденції.

Головним завданням Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки, яку було прийнято у вересні 2012 р., є забезпечення доступності якісної, конкурентоспроможної освіти для громадян України відповідно до вимог інноваційного, сталого, демократичного розвитку суспільства, економіки, науки, культури [7]. Цим документом визначено, що інтеграція України у світовий освітній простір вимагає постійного вдосконалення національної системи освіти, пошуку ефективних шляхів підвищення якості освітніх послуг, апробації та впровадження інноваційних педагогічних систем, реального забезпечення рівного доступу всіх її громадян до якісної освіти, модернізації змісту освіти і організації її адекватно світовим тенденціям і вимогам ринку праці, забезпечення безперервності освіти та навчання протягом усього життя, розвиток державно-громадської моделі управління [5].

Проте ще до прийняття стратегії вітчизняні дослідники намагалися виокремити й схарактеризувати тенденції – векторні напрямки розвитку різних ланок освіти з урахуванням світових змін. Тенденції розвитку освіти як в Україні, так і в інших країнах на початку ХХІ ст. стали предметом дисертаційних досліджень таких науковців: у галузі вищої освіти (у цілому та професійної) – Т.М. Десятова, І. Каленюк, А.В. Марчук, С.В. Майбороди, О.П. Савченко; у галузі університетської освіти (у цілому та з галузевим розподілом) – Л.Л. Антонюк, В.І. Лугового, В.К. Майбороди, О.П. Мещанінова, Т.П. Голуб; освіти дорослих – С.М. Коваленко, О.І. Огієнко, Л.Є. Сігаєвої, Л.І. Шинкаренко та ін.

Метою нашої розвідки є з'ясування стану розробленості проблематики та виокремлення тенденцій, які є спільними у дослідженнях вітчизняних науковців щодо розвитку вищої (включаючи університетську) освіти.

Зауважимо, що частково стан дослідженості окресленої проблематики представлений в авторській публікації «Тенденції розвитку університетської освіти в Україні II половини ХХ – початку ХХІ століття: концепція дослідження» (2012), тому *завдання статті* визначаємо такі:

- з'ясування стану дослідженості тенденцій у наукових роботах українських дослідників ХХІ ст.;
- характеристика окремих дисертаційних досліджень, здійснених вітчизняними дослідниками протягом початку ХХІ ст. щодо виокремлення тенденцій розвитку університетської освіти.

Зазначимо, що терміном «тенденції» ми будемо окреслювати векторні напрямки розвитку та/або можливість тих чи інших подій розвиватися в даному напрямку («Толковый словарь русского языка» (под ред. Д.Н. Ушакова); «Словарь иностранных слов»; «Толковый словарь русского языка» (под ред. С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой); «Современный толковый словарь»; «Философская энциклопедия»).

Відповідно до нової парадигми розвитку вищої освіти провідними тенденціями розвитку неперервної освіти в Україні є:

- орієнтація на особистість (у розумінні діяча суспільного розвитку, свідомого індивіда, який посідає певне становище у суспільстві та виконує певну громадську роль);
- відкритість та доступність цієї системи не тільки кожній людині, але й на зрізі кожного ступеня освіти;
- гнучкість освітньої системи у виборі стилю, типу набуття людиною знань, умінь і навичок (наявність таких форм навчання, як заочна, вечірня тощо);

– створення цілісного «освітнього простору» (через мережу засобів масової інформації, бібліотек тощо) [6].

З понад 64 тис. авторефератів дисертаційних досліджень (період 1998 – 2012 рр.), що містяться в електронному каталозі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, на запит стосовно дослідження й виокремлення тенденцій в різних сферах науки та техніки відповідає 3041 посилання на автореферати, що підтверджує доцільність дослідження визначення векторних, можливих та прогнозованих напрямів розвитку тих чи інших подій та явищ у К-суспільстві.

Наголосимо на окремих тенденціях, які пов'язані з розвитком університетської освіти, що так чи інакше знайшли своє висвітлення у наукових розвідках українських дослідників ХХІ ст. Це, зокрема, тенденції:

- нагромадження знань;
- розвитку самоврядування;
- розвитку сфери технічного захисту інформації;
- захисту права інтелектуальної власності;
- гендерної політики;
- гуманітарного знання;
- науково-технічного розвитку;
- використання наявних ресурсів;
- розвитку транскордонного співробітництва;
- розвитку інституту прав людини;
- поведінки показників діяльності;
- розвитку парадигм;
- розвитку світового ринку ІКТ;
- інтенсифікації;
- розвитку наукової діяльності;
- формування та розвитку ринку освітніх послуг;
- виховного процесу у сучасних вищих навчальних закладах;
- зміни статусу;
- впливу ЗМІ;
- регулювання сфери зайнятості;
- взаємозв'язку ринку праці та ринку надання освітніх послуг;
- формування геополітики та геостратегії;
- етнонаціональних процесів;
- застосування ІТ для підвищення якості навчання у ВНЗ;
- медіаглобалізації;
- розвитку технократичного та гуманістичного підходів;
- розвитку сучасної соціокультурної ситуації в суспільстві;
- зміни основних соціальних пропорцій;
- процесу вивільнення працівників;
- інноваційно-інвестиційної діяльності;
- розвитку державного управління вищою освітою;
- тенденції у просвітницькій сфері;
- еволюції наукових ідей та винаходів тощо.

В Україні здійснюються наукові розвідки, де авторами виокремлено або планується виокремити тенденції розвитку вищої освіти (включаючи дослідження, які виконуються і в Київському університеті імені Бориса Грінченка на кафедрі теорії та історії педагогіки), які можемо умовно систематизувати таким чином:

– тенденції розвитку освіти дорослих (С.М. Коваленко «Тенденції розвитку освіти дорослих в Англії (остання чверть ХХ – початок ХХІ століття)», 2005; О.І. Огієнко «Тенденції розвитку освіти дорослих у скандинавських країнах (друга половина ХХ століття)», 2009; Л.Є. Сігаєва «Тенденції розвитку освіти дорослих в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)», 2010; Л.І. Шинкаренко «Тенденції розвитку освіти дорослих в Україні (1946 – 2007 рр.)», 2010; О.С. Сергеева «Генезис пріоритетних тенденцій освіти дорослих в освітній політиці Євросоюзу» та ін.);

– тенденції розвитку вищої освіти (А.В. Марчук «Розвиток вищої освіти у Російській Федерації в контексті європейських інтеграційних процесів»; О.П. Савченко «Теорія і практика розвитку вищої педагогічної освіти України в умовах інтеграційних процесів (середина ХХ – початок ХХІ століття)» та ін.);

– тенденції розвитку університетської освіти (О.П. Мещанінов «Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні: теорія і практика, 2005»; Л.П. Полякова «Державне управління інформаційно-освітнім середовищем інноваційних університетських комплексів», 2010; Т.Є. Суслівська «Організаційно-економічні форми інтернаціоналізації університетської діяльності», 2011; А.В. Гаврилюк «Тенденції розвитку класичних університетів Німеччини (друга половина ХХ – поч. ХХІ ст.)»; Т.П. Голуб «Організація науково-дослідницької роботи студентів технічних університетів Німеччини» та ін.);

– тенденції розвитку неформальної освіти (О.В. Шапочкіна «Сучасні тенденції розвитку неформальної освіти майбутніх вчителів у Німеччині», 2012) та ін.

Надамо коротку характеристику основних позицій, які висвітлили окремі дослідники у своїх наукових розвідках.

О.П. Мещанінов, розробляючи моделі університетської освіти, виокремлює прогресивні тенденції розвитку університетської освіти, зокрема: науку викладає той, хто її робить; утворення інфраструктури кампусу; входження академічної корпорації у місцеві законодавчі органи; пошук людей з інноваційним мисленням; зміщення акценту в навчанні з передавання знань на процес їх народження; особистостей можуть готувати лише особистості; визнання академічною спільнотою особистої відповідальності перед майбутніми поколіннями; усвідомлення та прийняття освіченої України як суспільного ідеалу; оплата за якісні освітні послуги як важливіша умова високої якості життя; відсутність готових рецептів реформування; служіння суспільству, а не владі; нові способи і форми здобуття знання та їх надання студентам; дискусійний вибір та проблемні ситуації замість традиційних лекцій; залучення до університету всіх наукових та культурних ресурсів [4, 22–23]. А в якості домінуючої тенденції розвитку університетської освіти в Україні на початок XXI ст. автор зазначає такі: виховання, формування нового рівня світогляду, демократизація особистості та пристосування її до життя в умовах свободи, що розширює філософію сучасної вищої освіти, стверджуючи, що «свобода — це критеріальна ознака якості університетської системи освіти» [4, 31].

Нам імпонує дослідження Т.Є. Суловської, в якому автором проаналізовано тенденції та масштаби розвитку транскордонної освіти, особливості транснаціоналізації підготовки висококонкурентних фахівців. Зокрема, основними напрямками нарощування конкурентних позицій вітчизняних університетів на світовому ринку освітніх послуг та переведення університетської діяльності на міжнародні стандарти вона визначає: зміну статусу існуючих навчальних закладів з виокремленням у системі вищої освіти обмеженої групи дослідницьких університетів національного рівня, багатопрофільних регіональних ВНЗ та професійно-технічних навчальних закладів; державну адресну підтримку тих досліджень в університетах, які здійснюватимуться за стратегічними науковими напрямками; стимулювання науково-дослідної творчості викладачів університетів на основі радикального реформування системи оплати їх праці; активізацію та виведення на якісно новий рівень наукового співробітництва вітчизняних університетів із зарубіжними партнерами і просування їх наукових продуктів на світові ринки об'єктів інтелектуальної власності; інтеграцію університетської, академічної та корпоративної науково-дослідницької діяльності з диверсифікацією джерел її фінансування; впровадження в дослідницьких університетах України світових стандартів освітньо-наукової діяльності за критеріями кадрового, навчально-методичного, матеріально-технічного та інформаційно-інфраструктурного забезпечення їх діяльності [10, 19]. У період глобальної фази світогосподарського розвитку, як зазначає автор, міжнародна університетська діяльність досягла найвищого свого рівня і знаходить свій прояв у диверсифікації діяльності університетів на транснаціональному і глобальному рівнях [10, 8], включаючи диверсифікацію змісту, організаційно-економічних форми діяльності університетів.

Інтернаціоналізація університетської діяльності, на переконання Т.Є. Суловської, відбувається через інтенсифікацію процесу інтернаціоналізації господарського життя, формування глобального економічного простору, загострення міжнародної конкуренції за сегмент висококваліфікованого людського ресурсу, розгортання процесу техноглобалізму, соціальну конвергенцію між країнами і регіонами та інституціоналізацію міжнародного суспільно-економічного життя. Ми підтримуємо позицію автора стосовно того, що внаслідок дії цих факторів на початку XXI ст. інтернаціоналізація науково-освітньої діяльності досягла якісно нового рівня, який характеризується, насамперед, посиленням ролі дослідницького компонента в діяльності університетів та розширенням їх підприємницької функції з метою нарощування фінансового ресурсу та забезпечення реальної автономії університетів [10, 8-9].

Окремо зазначено тенденції розвитку дослідницьких університетів у науковій доповіді-презентації Л.Л. Антонюк. Це, зокрема, глобальний масштаб діяльності і вагомий вплив на суспільний розвиток; системна інтеграція дослідницької та освітньої діяльності; поглиблення регіонального та міжнародного співробітництва; селективність у добрі студентів і професорсько-викладацького складу; високі рівні наукової продуктивності викладачів; виконання міждисциплінарних наукових досліджень та підготовка докторів наук; превалювання компетентнісного підходу в навчальному процесі та освоєння студентами компетенцій дослідницької діяльності; диверсифікація джерел фінансування; спільне координування дій з бізнесом у підготовці фахівців; формування сучасної інфраструктури наукової та інноваційної діяльності; забезпечення найвищої якості науково-освітньої діяльності; зростання обсягів консалтингових послуг, як надаються викладачами [1].

Л. Поляковою у контексті визначення механізмів державного управління інформаційно-освітнім середовищем інноваційних університетських комплексів акцентовано увагу на таких тенденціях, як тенденції становлення системи відкритої освіти; тенденції розвитку дистанційного навчання; тенденції розвитку інформаційного суспільства. Повноцінній реалізації цих тенденцій в Україні, на думку дослідниці, заважають: відсутність організаційних форм швидкого впровадження нових освітніх техно-

логій, що базуються на принципах інтеграції освітніх ресурсів і трансферу їх кінцевим споживачам освітніх послуг; недостатнє використання новацій в області освітніх технологій для вдосконалення застосованого освітнього контенту; неефективність традиційних форм організації взаємодії між викладачами і студентами; слабе просування кінцевих освітніх послуг у регіони України та за кордон [8].

Через вищезазначене маємо всі підстави виокремити в якості тенденції розвиток інноваційних університетських комплексів, однією з основних цілей яких є підвищення якості освіти з урахуванням сучасних вимог ринку праці на основі інтеграції освітньої, наукової та інноваційної діяльності, а також використання інтелектуальних, матеріальних, інформаційних ресурсів і результатів проведених наукових досліджень за пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки для підготовки фахівців в освітній підсистемі університетського комплексу.

Перевагами інноваційного університетського комплексу (із запровадженням дистанційним навчанням) визначено низку чинників, серед яких: акумуляція ресурсів системи освіти в єдиному технологічному середовищі з єдиним інструментарієм і стандартизованими форматами, розширення аудиторії користувачів кожного навчального закладу, створення рівних умов для реалізації свого потенціалу кожним навчальним закладом, скорочення шляху від автора підручника або викладача до студента, реалізується можливість оперативного оновлення навчально-методичного та інших навчальних матеріалів; скорочення витрат на виготовлення підручників, з'являється можливість «включення» у підручник будь-якого додаткового матеріалу, уже наявного в глобальній мережі, створюються умови для реальної інтеграції навчальних закладів шляхом об'єднання їх навчально-методичних ресурсів і викладацького складу [8].

Л.Є. Сігаєва виокремила тенденції розвитку освіти дорослих в Україні другої половини ХХ — початку ХХІ ст., а саме:

— тенденції розвитку освіти дорослих в Україні у другій половині ХХ ст.: ліквідація неписьменності; зростання кількості загальноосвітніх вечірніх шкіл для дорослих; прагнення дорослих до навчання; централізація управління в справах освіти дорослих: перебування всіх областей України на особливому обліку партійних органів щодо роботи з ліквідації неписьменності; уніфікація навчальних планів та програм, а також їх політизація; поширення ідеї неперервного навчання; поява нових форм навчання для дорослих (курси та інститути підвищення кваліфікації); поява нових технологій дала можливість удосконалити процес навчання дорослих і зробити його неперервним;

— тенденції розвитку освіти дорослих на початку ХХІ ст.: реалізація системного підходу до розвитку освіти дорослих; розвиток освіти дорослих у контексті глобалізаційних та інтеграційних процесів; зв'язок пріоритетних завдань освіти дорослих з процесами глобалізації та інформатизації суспільства; використання української системи вищої освіти для розбудови фундаменту освіти дорослих; навчання безробітних; розвиток міжнародного співробітництва; вплив соціально-економічних трансформацій на структуру, завдання та зміст освіти дорослих; запровадження інформаційних технологій в освіту дорослих; створення громадських об'єднань та визначення їх ролі у формуванні політичної свідомості громадян України; посилення функції соціального захисту людини [9].

Л.І. Шинкаренко на підставі ретроспективного аналізу джерел висвітлила такі тенденції організації освіти дорослих: культурно-освітня робота; підвищення кваліфікації працівників, діяльність шкіл робітничої молоді, диверсифікація, масштабність, заідеологізованість (у радянський період), масове запровадження другої вищої освіти, поширення дистанційної освіти, освіта впродовж життя (у роки незалежності) [11].

У дослідженні А.В. Марчук виокремлено тенденції розвитку вищої освіти в Російській Федерації в контексті європейських інтеграційних процесів, зокрема зміни у мережі вищих навчальних закладів, модернізація навчального процесу у ВНЗ, використання інформаційно-комунікаційних технологій у вищій школі, полікультурність вищої освіти [3].

У сфері медичної освіти набули наукового обґрунтування тенденції розвитку організаційного та мотиваційного механізмів державного управління галузевою стандартизацією вищої медичної освіти в сучасних умовах: формування міжгалузевих механізмів та зон випереджального розвитку галузевих стандартів [2].

Таким чином, авторське бачення дослідників ХХІ ст. є різноманітним та підпорядковується галузевому розвитку вищої освіти. Перспективами подальших наукових розвідок вбачаємо аналіз наукових досліджень відповідно до представленої вище структури та виокремлення тенденцій, характерних для окремих періодів ХХ ст., виділення спільних, суперечливих, прогностичних, еволюційних, динамічних тенденцій.

ДЖЕРЕЛА

1. Антонюк Л.Л. Основні тенденції та стандарти діяльності дослідницьких університетів світового класу / Л.Л. Антонюк [Електронний ресурс] // Університетська освіта. — 2011. — № 1 — Режим доступу : http://kneu.edu.ua/ua/science/institut_vyshhoi_ospity/univ_ospita/
2. Білинська М.М. Державне управління галузевою стандартизацією в умовах реформування вищої медичної освіти в Україні : автореф. дис. ... докт. наук з держ. управл. : 25.00.02 / М.М. Білинська; Національна академія державного управління при Президентові України. — Київ, 2005. — [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2005/10mmou.zip>

3. *Марчук А.В.* Розвиток вищої освіти у Російській Федерації в контексті європейських інтеграційних процесів : моногр. / А. Марчук ; за ред. С. О. Сисоєвої. — Львів : Українська академія друкарства, 2012. — 328 с.
4. *Мещанинов О.П.* Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні: теорія і практика : автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04 / О.П. Мещанинов; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. — К., 2005. — 40 с.
5. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012 — 2021 роки [Електронний ресурс] Режим доступу : http://www.nmu.edu.ua/files/strateg_rozv_2012.pdf
6. Нова парадигма вищої освіти [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://ukped.com/statti/zagalna-pedagogika/2254-tendentsiyi-rozvitku-sistemi-vischoyi-osviti.html>
7. Освіта і наука. Засідання уряду. Департамент інформації та комунікацій з громадськістю Секретаріату КМУ [Електронний ресурс] Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=245571411
8. *Полякова Л.П.* Державне управління інформаційно-освітнім середовищем інноваційних університетських комплексів : автореф. дис. ... докт. наук з держ. управл. : 25.00.02 / Л.П. Полякова; Донецький державний університет управління. — Донецьк, 2010. — 40 с. — [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2010/10plpiuk.zip>
9. *Сігаєва Л.Є.* Тенденції розвитку освіти дорослих в Україні (друга половина ХХ — початок ХХІ століття) : автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01 / Л.Є. Сігаєва; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. — К., 2010. — 41 с.
10. *Сусловська Т.Є.* Організаційно-економічні форми інтернаціоналізації університетської діяльності : автореф. дис... канд. екон. наук: 02.08.00. / Т.Є. Сусловська; ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». — К., 2011. — 22 с. — [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://www.kneu.edu.ua/userfiles/diser.../Suslovska.doc>
11. *Шинкаренко Л.І.* Тенденції розвитку освіти дорослих в Україні (1946 — 2007 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Л. І. Шинкаренко; Інститут вищої освіти НАПН України. — К., 2010. — 22 с. — [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2010/10shldvu.zip>

Н.А. Терентьева. Тенденции развития университетского образования в Украине: состояние изученности (начало XXI века)

В статье представлены тенденции, нашедшие отображение в диссертационных работах начала XXI ст., выяснено состояние исследованности очерченной проблематики.

Ключевые слова: тенденции, тенденции развития высшего образования, тенденции университетского образования, университетское образование, высшее образование.

N. Terentyeva. University Education' Trends in Ukraine: State of Knowledge (Beginning of the XXI Century)

The paper presents the trends reflected in the thesis at the beginning of the XXI century, and clears up state of research issues.

Key words: trends, trends in higher education, trends in university education, university education, higher education.